

КРИТЕРІЙ ЛЕГІТИМНОСТІ В ОЦІНЦІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У СТАБІЛЬНИХ І ПЕРЕХІДНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 32–36

Досліджено специфіку оцінки політичних процесів у перехідних політичних системах з позицій визначення умов можливості застосування критерію легітимності. За допомогою порівняльного аналізу розглянуто політичний процес стабільних і перехідних політичних систем крізь призму поняття легітимності як політичного процесу в цілому, так і його елементів зокрема.

Аналіз політичних процесів і специфіки їх побудови в конкретних політичних системах становить одне з найважливіших завдань сучасної політичної теорії. Справді, попри наявність цілогодного ряду універсальних властивостей, які характеризують загальне поняття політичного процесу, необхідно визнати, що саме це поняття є тісно пов'язаним з політичною системою і не може досліджуватись у відриві від тих чи інших політичних інститутів, політичних інтересів, політичних механізмів тощо. З цього погляду засвідчуємо пряму кореляцію між властивостями політичного процесу і типом політичної системи, внаслідок чого постає важлива науково-теоретична проблема вивчення тих критеріїв оцінки політичного процесу, які дають можливість виявити його найважливіші детермінанти щодо основних типів політичних систем.

Звернення до аналізу ролі і значення критерію легітимності в ході оцінки політичного процесу в стабільних і перехідних політичних системах зумовлюється кількома головними причинами. По-перше, необхідно відзначити, що в сучасній політичній теорії поняття легітимності застосовується як одне з ключових для опису практично всіх без винятку політичних явищ, що в методологічному аспекті робить його універсальним інструментом політологічних досліджень. З огляду на це, особливої значущості набуває аналіз умов можливості застосування критерію легітимності для опису політичних процесів. При цьому, слід особливо наголосити на тому, що в разі компаративного вивчення стабільних і перехідних полі-

тичних систем, цей критерій набуває статусу базового, який дає змогу максимально чітко представити ті відмінності, які є між цими двома типами політичних систем. По-друге, не можна не звернути увагу на те, що нині (особливо у працях представників західної політичної науки) можна засвідчити появу цілогодного ряду нових підходів до інтерпретації самого поняття легітимності, коли воно набуває нових відтінків значення, та нових змістовних характеристик. Це зумовлює потребу пошуку нових моделей його застосування в ході дослідження як політичних процесів (незалежно від їх характеру), так і політичних систем (незалежно від їх типу). По-третє, слід вказати на існування значної кількості власне методологічних проблем у визначенні специфіки і ключових ознак таких двох типів політичних систем, як “перехідні” і “стабільні” політичні системи. У цьому контексті особливо актуальним і значущим є аналіз тих критеріїв, які власне і застосовуються для розмежування означених типів політичних систем. З одного боку, це дає можливість внести термінологічну ясність у політологічно-науковому вживанні цих термінів, а з другого боку – істотно вдосконалити той методологічний апарат, який застосовується сучасною політичною теорією в аналізі політичних систем різного типу.

Застосовуючи комплексний аналіз критерію легітимності в науковій оцінці політичних процесів у перехідних і стабільних політичних системах, маємо вирішити такі конкретні завдання: а) встановити теоретичну і методологічну роль критерію легітимності в оцінці політичних сис-

тем, б) визначити основні умови застосування жорсткої двохчленної моделі оцінки політичних процесів, в) обґрунтувати необхідність використання більш складних моделей застосування критерію легітимності в оцінці політичних процесів у перехідних політичних системах.

Як було зазначено, важливою ознакою політичного процесу в умовах перехідних політичних систем є те, що відносно них стає доволі проблематичним застосування традиційних оцінок, що вдало й ефективно використовуються під час аналізу стабільних політичних систем. Одним з таких традиційних й усталених у політичній теорії критеріїв оцінки політичного процесу, коли всі політико-владні відносини, а також безпосередня політична діяльність суспільних груп, громадських об'єднань та окремих індивідів, окреслюється за критерієм легітимності чи нелегітимності. Справді, в умовах стабільних політичних систем, політичний процес в яких розвивається виключно еволюційним способом з відносно незначною кількістю інноваційних дій політико-правового та соціально-економічного характеру, практично завжди є змога чітко розмежувати, і навіть протиставити, легітимні й нелегітимні форми політичного процесу. Більше того, за таких умов спостерігається збіг понять легальності та легітимності, коли політичний процес відбувається одночасно як в межах чинного законодавства – коли ані владні структури, ані суспільство або окремі громадяни і їх організації не вчиняють дій, які б суперечили конституції та основним законам, а також основним правовим принципам, що визначають характер взаємовідносин між державою і громадянином, – так і сприймається справедливим в очах усіх його учасників. На відміну від цього, перехідні політичні системи часто породжують феномен розриву між легальністю та легітимністю політичного процесу, коли формально законні політичні дії і політичні рішення можуть сприйматись в очах суспільства як несправедливі, і навпаки, – коли явно протизаконні форми політичного процесу мають вигляд в очах громадян як єдино можливий спосіб захисту прав та інтересів суспільства й держави.

Таким чином, в умовах здійснення реформування політичної системи, коли йдеться про політичні системи перехідного типу, далеко не всі явища, які входять до структури політичного процесу, можна однозначно розподілити за шкалою: легітимні та нелегітимні форми політичного процесу. Зараз йдеться не про такі традиційно нелегітимні форми політичної активності, як заколоти,

терористичні дії, діяльність нелегальних чи заборонених політичних партій тощо, а про різноманітні форми політичного протесту, які можуть виражатись у проведенні масових акцій громадянської непокори, бойкотуванні роботи парламенту опозиційними партіями, активному впливі на засоби масової інформації і т. д. Відносно усталено нелегальних форм політичної діяльності можна згадати ст. 5 Закону України “Про політичні партії в Україні”, де чітко зазначається, що утворення й діяльність політичних партій забороняється, якщо їхні програмні цілі або дії спрямовані на: 1) ліквідацію незалежності України; 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України; 4) підлив безпеки держави; 5) незаконне захоплення державної влади; 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; 7) посягання на права і свободи людини; 8) посягання на здоров'я населення. Отже, з одного боку, зазначені форми політичного протесту (бойкот, акції громадянської непокори тощо) мають своєю юридичною основою закріплені на конституційному рівні права на свободу висловлення власної думки, свободу слова, свободу публічних зібрань і маніфестацій, свободу публічного висловлення власних політичних переконань та принципів. Однак, з іншого боку, – проведення подібних політичних акцій часто має на меті свідому дезорганізацію суспільно-політичного порядку, внесення нестабільності в роботу тих чи інших органів державної влади, руйнацію основ тієї чи іншої політичної системи.

Подібна проблематизація застосування критерію легітимності політичного процесу в умовах перехідних політичних систем має своє чітке науково-теоретичне обґрунтування. Річ у тім, що зазначений критерій чітко спрацьовує тільки за певних умов, до яких належать такі: а) стабільність самого законодавства і його правовий характер (з позицій сучасної правової науки закон далеко не обов'язково відбиває право і виступає його носієм); б) структурованість суспільства і держави, коли між ними діють налагоджені канали обміну інформацією (якщо держава усвідомлює чого прагнуть її громадяни, а останні, у свою чергу, знають, що саме робитиме держава для задоволення суспільних інтересів); в) відсутність між органами державної влади та суспільством змістовних суперечок щодо цілей модернізації, а також тих методів, завдяки яким ці зміни мають реалізовуватись; г) відносно високий рівень дові-

ри до держави з боку громадян та суспільства, і взаємне налаштування на використання виключно правових механізмів взаємодії.

На відміну від цього, в умовах модернізації, і особливо на її початкових етапах, коли, за словами В. Лапкіна та В. Пантіна, між політичною елітою та всім іншим населенням ще відсутні ознаки довготермінової й інтенсивної та стійкої взаємодії [1], жодна із зазначених умов не є достатньо вираженою. Справді, процес зміни типу політичної системи, коли йдеться про перехід від авторитарного типу її організації до демократичного, завжди супроводжується змінами в системі законодавства, яке має забезпечити гарантії й захист таких демократичних інститутів, як: свобода виборів, свобода політичної діяльності, свобода думки, свобода слова, вільний доступ до суспільно значущої інформації, приватна власність, верховенство права, пріоритет прав і свобод людини і громадянина тощо. Утім, дуже часто розвиток законодавства не встигає адекватно реагувати на зміни в суспільно-політичних відносинах, у результаті чого виникає розбіжність між реальними й об'єктивними соціально-політичними відносинами і тими законами (конкретними правовими нормами й інститутами права), які їх регулюють. Як приклад подібної розбіжності, можна навести ситуацію, яка спостерігається в багатьох парламентах держав перехідного типу, коли максимально чітко кристалізуються провладні групи та опозиція. Однак у багатьох випадках, – винятком у цьому сенсі є й Україна, – за причини відсутності закону про опозицію або системи правових норм, які чітко регулюють статус опозиції та її права, не можна однозначно оцінювати різноманітну діяльність політичної опозиції як легальну чи нелегальну, легітимну чи нелегітимну.

Теж саме стосується й усіх інших умов, адже відсутність насамперед політичної структурованості суспільства, і, відповідно, – чітко діючої і налагодженої системи політичного представництва інтересів громадян на рівні державної влади, робить надзвичайно складним процес адекватної оцінки взаємних політичних інтеракцій між суспільством і державою. У цьому плані варто зазначити, що наявний на сьогодні в Україні феномен мультипартизму, який за станом на кінець 2010 р. дедалі сильніше прогресує, свідчить не стільки про політичну структурованість суспільства, скільки про прямо протилежний феномен – політичну аморфність і низький рівень виконання політичними партіями таких своїх традиційних для розвинених демократичних країн

функцій, як: агрегація, артикуляція, формування, координація, представництво політичних інтересів окремих груп суспільства, формування політичної еліти, інституціоналізація політичної участі громадян [2]. Недарма, характеризуючи специфіку партійно-політичної структуризації в Україні, Ф. Рудич пише про неї як про співіснування великої кількості нечисленних маловпливових партій, за винятком лише кількох політичних партій, які насправді можуть бути визначені як партії у точному політологічному розумінні цього терміну [3]. У результаті цього дисбаланс між політичною структуризацією державної влади та політичною структуризацією суспільства істотно ускладнює об'єктивність оцінки політичного процесу через такі два поняття, як легітимність і нелегітимність. Такий відомий вітчизняний дослідник, як В. Горбатенко, слушно описує це явище, зважаючи на поняття незавершеності нормального політичного структурування суспільства та державної влади [4].

Водночас, однозначна характеристика тих чи інших форм політичного процесу – легітимних і нелегітимних – передбачає наявність ще двох важливих ознак. По-перше, це високий рівень довіри, яким користується державна влада в очах суспільства. Справді, юридична оцінка тих чи інших політичних дій завжди здійснюється державою в особі уповноважених органів державної влади. Але для того щоб така оцінка визнавалась суспільством справедливою, сама держава повинна мати достатньо високий авторитет. Тобто її рішення мають сприймались громадянами як неупереджені, об'єктивні і справедливі. По-друге, легітимність тих чи інших конкретних політичних дій або рішень значною мірою зумовлена фактором політичних цілей. У випадку, якщо на рівні держави і на рівні суспільства визначаються різні цілі державного і політичного розвитку, то нелегітимні дії в очах держави виявлятимуться цілком легітимними в очах суспільства, і навпаки. Як приклад, можна навести ситуацію, коли суспільство прагне демократичних змін і просування до режиму стабільної демократії, а державна влада намагається законсервувати характерні для авторитарної влади політичні відносини. Однак і ці дві вимоги, якими є довіра громадян до влади і координованість цілей суспільно-державного розвитку, відносно оцінки політичного процесу в умовах перехідних політичних систем як правило не реалізуються. Чимало прикладів цьому можна знайти в новітній історії незалежної України. Недарма О. Скрипнюк у своїй монографії “Соці-

альна, правова держава в Україні” образно окреслює кризу довіри населення до офіційної влади як “одного з вершників Апокаліпсису”, що загрожує перехідним політичним системам [5].

З огляду на це, у методологічному аспекті, в ході аналізу політичного процесу у перехідних політичних системах, виникає необхідність застосування більш складної класифікаційної моделі. У цьому сенсі форми політичного процесу можуть бути розподілені на такі види: а) нелегальні і нелегітимні (терористичні дії, політичний саботаж, політичні злочини, позаправовий силовий тиск чи то з боку органів державної влади, чи з боку громадських об’єднань); б) легальні і легітимні (діяльність інститутів громадянського суспільства, проведення виборів, референдумів, громадських обговорень, парламентська робота, виконання органами державної влади покладених на них обов’язків тощо); в) легальні, але нелегітимні (наприклад, проведення масових податкових чи будь-яких інших перевірок, які фактично заважають діяльності засобів масової інформації, заборона проведення масових заходів протесту з огляду на можливі порушення суспільного порядку, перерозподіл ліцензій серед засобів масової інформації, зняття кандидатів в депутати з виборів тощо); г) нелегальні, але легітимні (заклики до зміни конституційного ладу, масове політичне бойкотування, проведення загальнодержавних страйків, блокування діяльності органів державної влади тощо).

При цьому, цікавим аспектом політологічного аналізу є визначення того, дії яких суб’єктів політичного процесу можуть оцінюватись завдяки наведеним чотирьохбальній шкалі. Як суб’єкт політичного процесу, держава може застосовувати лише такі дії, які обов’язково носять легальний характер. Тобто дії держави в будь-якому разі мають бути легальними, хоча в ряді випадків вони можуть видаватись нелегітимними. Безумовно, що в ідеалі демократизація політичного процесу, та поступове набуття перехідною державою ознак правової державності, спричиняє поступове зниження частки нелегітимних, хоча й легальних, політичних дій. Однак, реальна проблема, що виникає при аналізі політичних процесів у перехідних політичних системах, полягає в тому, що держава починає діяти нелегально, чи точніше було б сказати – сама починає порушувати встановлені нею ж закони, що породжує жорстко виражену протестну поведінку з боку окремих громадян чи громадянського суспільства в цілому. Причини виникнення такого феномена, як “нелегальні дії держави”, пояс-

нюється тим, що для перехідних політичних систем такий елемент, як держава, виступає одночасно одним з рівноправних гравців на політичному полі, і творцем цього політичного поля. У результаті чого держава може опинитися в ситуації домінування не лише над політикою, а й над правом. Реально ці дії можуть виражатись у силовому тиску на тих чи інших політиків, на ті чи інші політичні партії, засоби масової інформації, ігнорування правових норм, антиконституційні дії тощо. Подібна нелегальність і нелегітимність у діях держави в умовах перехідних політичних систем часто компенсується тим самим з боку суспільства. Єдина відмінність в оцінці полягає в тому, що політичні процеси, які відбуваються в суспільстві, не можуть носити легального, але нелегітимного характеру. Але загроза, яка виникає для суспільства, полягає саме в тому, що використання цілком легальних засобів, якими є страйки, демонстрації, протести тощо, може мати на меті не стільки конструктивні, скільки деструктивні цілі. У зв’язку з чим можна навести думку щодо доцільності виокремлення двох видів протесту: “Треба усвідомлювати різницю між мирним протестом, метою якого є отримання підтримки широкого загалу, та руйнівним, деструктивним протестом, який призводить до розколу суспільства та втрати підтримки” [6]. Вочевидь, подібні форми політичного процесу мають оцінюватись із зовсім різних позицій.

Отже, можна зробити висновок, що поступово, по мірі реформування політичної системи та успішної політичної модернізації, розбіжність між легальністю і легітимністю в політичному процесі має нівелюватися. Однак у періоди, коли трансформація соціальних, політичних, правових, економічних та інших відносин має високу інтенсивність, чимало проявів політичного процесу просто не вкладаються в межі класифікаційної решітки “легітимні – нелегітимні” форми політичного процесу, що зумовлює потребу у використанні більш складних критеріїв оцінки політичного процесу.

Література

1. Лапкин В. В., Пантин В. И. Политические ориентации и политические институты в современной России: проблемы коэволюции // Полит. исследования. – 1999. – № 6. – С. 73.
2. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку – М.: Логос, 2000. – С. 175–178.

3. Рудич Ф. М. Політологія. – К: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – С. 95.

4. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К.: Вид. центр "Академія", 1999. – С. 140.

5. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. – С. 468.

6. Основи демократії / За заг. ред. О. Колодій. – К.: Ай Бі, 2002. – С. 381.

Проблеми легітимності політичного процесу в стабільних та перехідних політичних системах принципово різняться, мають свої специфічні особливості.

Проблемы легитимности политического процесса в стабильных и переходных политических системах отличаются, а также имеют свои специфические особенности.

The problem of the legitimacy of political process in stable and transitive political systems are fundamentally different and have their specific features.

Надійшла 22 лютого 2011 р.